

ДЕМОКРАТІЯ І ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

Ураховуючи досвід розвитку демократії в нашій країні, автор розмірковує про причини її недосконалості. Наголошується, що якість демократичних основ залежить не стільки від зовнішніх факторів, скільки від особистісних демократичних переконань громадян, що досить проблематично в індивідуалізованому соціумі. Вихід з кризового стану вбачається у створенні системи громадянської освіти. Безпосередньо її формуванням і розвитком мають займатися громадсько-активні школи.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, громадянське виховання, громадсько зорієнтована освіта, громадсько-активна школа.

Розвиток демократії завжди ускладнений недосконалим станом освіти. Тепер її покликання не лише вдосконалювати закладені природою здібності й нахили індивідів, а й формувати нову свідомість і психологію, що мають викликати життєву потребу в повній самореалізації.

Теперішня освітньо-виховна система зазвичай порочна тим, що в ній суспільне панує над особистісним, матеріальне – над духовним, а влада педагогів – над зацікавленістю учнів. Тому загальне формує безліч перепон для вільного розвитку людини. Насамперед губиться потреба у свободі волі, а отже, і в демократизмі. Тоді як сила соціального впливу на особу має бути спрямована на її всебічний розвиток, що може забезпечити лише високий рівень демократії.

Нині наявний широкий діапазон тлумачень сутності, змісту та ролі демократії в суспільному й особистому житті – від спінозівського *libera necessitas* («свободної необхідності») до «приреченості на свободу» Ж.-П. Сартра. Це тому, що демократія – категорія індивідуального, а вже потім соціального вираження. Зазначимо, що у всіх міркуваннях щодо реалій демократії завжди наявні свобода, справедливість і відповідальність як її об'єктивні критерії.

За несправедливого обмеження свободи думки і дій особи вона закономірно втрачає соціальну відповідальність, оскільки її перебирають на себе соціальні інституції: сім'я, школа, громада, держава тощо. Так формується крайній індивідуалізм, що унеможлиблює творчу активність особистості, оскільки вона ґрунтується на соціальній відповідальності. Щоб запобігти цьому, ще у старовину мудрі греки придумали демократію – спільну відповідальність за громадські справи, називаючи тих, хто ухилявся від суспільних обов'язків, *idioteia* – неуками. А Платон за таке ухиляння пропонував позбавляти вільних греків громадянських прав.

Відтоді демократія пройшла довгий і тернистий шлях, не раз натикаючись на авторитарні перепони і зміни світоглядних уявлень, суспільної психології, об'єктивні обставини та суб'єктивні фактори. Отже, звивистий шлях розвитку демократії призвів до непередбачуваних наслідків у країнах високого демократичного рівня. Так, західний тип демократії нині опинився перед небаченою загрозою – широкою індивідуалізацією суспільства. Але ж соціальні процеси мають бути керованими, інакше країні загрожує занепад. З огляду на це сучасний дослідник демократії М. Гоше розпачливо констатує: «якщо є лише індивідуальні права, то більше не може бути влади,.. демократія сама розкладається з середини» [2, 71]. Те саме відчувають і країни перехідного періоду демократії.

Ось чому в подібній ситуації настала пора негайної відповіді на вічні запитання: хто винен і що робити? Сучасний індивідуалізм з втратою відповідальності за спільні справи тлумачаться по-різному: і як відсутність віри в бога, і як повсюдне падіння моралі, і як загальна ситість, що призводить до розбещеності та ін. На Заході найбільше нарікають на наслідки науково-технічного прогресу, які обмежують комунікативність людини, відчуття її залежності від інших індивідів. Відповідальність покладається на аудіо- та відеотехніку, Інтернет, різні комунікаційні програми, mas media взагалі тощо. Уважається, що «спілкування втратило необхідну атмосферу інтимності і нагадує швидше тюремне побачення під незмінним наглядом механічного посередника – телефонного чи електронного апарату» [1, 52].

Дійсно, не лише ми вдивляємося в електронний екран, а й він пильно споглядає за нами. Адепти сучасних інформаційних технологій надзвичайно чутливо стежать за сприйняттям певних інформаційних програм. Створена гігантська система маніпулювання суспільною свідомістю та психологічним станом усіх верств населення засобами масової інформації. Тим самим закладаються підстави для певних дій і міркувань громадян у реальних умовах життя. І якщо на Заході проблема індивідуалізації соціуму традиційно буде розв'язана демократичними методами, то для нас це дуже проблематично.

Тенденції розвитку сучасного українського суспільства продукують непередбачувані зміни в житті кожного індивіда, які ще не мають однозначних пояснень. Але став очевидним факт докорінної зміни умов життя. За два десятиліття кардинально помінявся побут кожної сім'ї, сформувалася психологія сучасного гедонізму, неймовірно зріс егоїзм, запанував синдром споживання. Вищими цінностями та бажаннями постали вічна молодість тіла, повна матеріальна забезпеченість і відсутність турбот. Нігілізм та скепсис щодо відповідальності формується змолоду, в сім'ї та школі. Соціологічні дослідження показують, що «сучасні батьки готові пожертвувати всім, щоб тільки забезпечити своїм дітям максимально спокійне, комфортне, зручне життя» [3, 42]. З'явилося вперте переконання, що свобода людей залежить від наявних у них матеріальних благ, фінансового стану, посад, чинів тощо. Оскільки ж свобода є основою демократії, то чи можливо вести про неї мову за таких умов?

Очевидно, що існує вкрай гостра необхідність у зміні світоглядних та ціннісних орієнтирів українського населення, особливо молоді. Причому, як не дивно, найбільші труднощі пов'язані зі зміною зашкарублого мислення тих, хто найбільш публічно «стурбований» станом демократії у країні; по-іншому тих, хто знаходиться при владі. Вони на всіх рівнях, порушуючи права та свободи громадян, запевнюють про «достатній» рівень нашої демократії. Щодо всього населення, то найважче побороти масову зневіру в можливості соціальної справедливості.

Закономірно постає запитання: чому з'явилися вищезгадані проблеми, коли кожен: і хто при владі, і хто без влади пройшли однакове навчання і виховання в нашій школі? Отже сучасний виховний вплив на формування особистості є хибним, а тому докорінно слід змінити освітню парадигму.

З цього приводу наявна значна кількість державних документів, у тому числі Національна доктрина розвитку освіти в Україні, де чітко зазначено, що освіта – це «рушійна сила розвитку громадянського суспільства» [4, 647]. Оскільки ж громадянське протистоїть індивідуалізму, то ця декларація про роль освіти є дуже актуальною. Проте український історичний досвід засвідчує, що не все в нас задеклароване стає реальністю. Тим паче, ні наявні нині принципи організації виховної роботи, ні підготовка педагогічних кадрів, ні соціальна практика взагалі не здатні до повноцінного виховання водночас демократичної і соціально відповідальної особистості. Це глибоко розумів у свій час видатний український педагог В. О. Сухомлинський, звернувшись до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. Він був переконаний, що школа має виховувати активного громадянина, патріота своєї країни своїм внутрішнім життям, атмосферою шкільного демократизму, творчості та відповідальності. Але ті, хто створив парадигму нинішнього виховання, споглядали великого педагога як дивака.

З огляду на це Україна досить пізно постала перед необхідністю громадянського виховання, яке охоплює весь педагогічний процес. Практика переходу в нашій країні до громадянського суспільства показує, наскільки це непросто та болісно.

Громадянське виховання, як і громадянське суспільство, у нашій країні лише зароджуються, проявляючись часто спонтанно та безсистемно. Тому, з'явилася нагальна потреба у всебічному теоретичному обґрунтуванні громадянського виховного процесу в школі, з'ясуванні умов, сил і засобів його ефективності, напрацюванні принципів і методик діяльності педагогічних кадрів з метою підвищення громадянської культури та активності всіх його учасників. Річ у тім, що застаріла виховна система породила низку гострих суперечностей у становленні громадянської особистості. Насамперед, це суперечності між необхідністю формування в учнів громадянських рис та культури і традиціями інертного виховання. Негативною є і ситуація, коли учні мають з глибокою переконаністю сприймати принципи демократичного світогляду на тлі повсякденної недемократичної соціальної практики. Суперечливою є і ситуація, коли до громадянського виховання учнів стають причетними педагогічні кадри зі застарілим світосприйняттям.

Останнім часом у вітчизняній педагогічній літературі з'явилися численні роздуми про утвердження громадянського виховання як пріоритетного напрямку всієї виховної роботи у школі, із зазначенням, що громадянське суспільство водночас є і метою, і засобом громадянського виховання особистості. Згадаймо, що громадянське суспільство є таким, коли воно може захищати демократію, свої права і свободи від владного свавілля, утисків державних структур. Прикладами тому є акції непокори рішенням та діям влади на зразок «оксамитової», «трояндової» або «помаранчевої» революцій тощо.

Ось чому в умовах жорсткої владної структури у країні централізоване шкільне громадянське виховання безперспективне. Заяви державної влади з хиткими демократичними підвалинами про її наміри розвивати громадянське суспільство й одночасні реальні спроби керувати ним є початком кінця демократії. Зрозуміло, що авторитарна влада ніколи не потерпить виступів громадян проти неї.

Повноцінне громадянське виховання формує у населення зі шкільних років не лише якості патріотизму, міжнаціональної та расової терпимості, а й громадянського обов'язку. Незалежне громадянське виховання дає особистості можливість «відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною і захищеною» [5, 47]. Тоді демократія стає не зовнішніми умовами існування кожного громадянина, а його переконаннями, способом життя, постійною і невід'ємною потребою свободи дій і намірів. Ось чому необхідне виховання, яке б заклало основи моральної відповідальності за суспільні справи і нетерпимість до соціальної несправедливості та спроб приниження людської гідності.

Про це нині наявна велика кількість різноманітних міркувань. Наприклад, пропонується планетарне виховання з ідеєю формування відповідальності за всю планету або екологічне – турбота про збереження життя на Землі, що є дуже важливим, але не наповнене конкретним змістом реалізаційної діяльності. Людина ж розуміє реальний стан справ, свої завдання та обов'язки не за умови розмитого планетарного обов'язку, а за чіткого усвідомлення тієї ділянки життя, яка її безпосередньо стосується. На жаль, у виховному процесі образне сприйняття світу домінує над абстрактним.

Для запобігання проявам сучасного егоїзму та індивідуалізму, що є загрозою демократії, освіта, як цілісна система навчання і виховання, має бути громадсько зорієнтованою [6, 5], що для українського суспільства поки що є незвичною справою, але дуже необхідною. Громадська освіта позбавлена неконкретності та розмитості в реалізації виховних завдань. Вона враховує те, що життя кожної людини, її навчання, виховання, бізнес, громадські та сімейні справи тощо проходять на території громади серед відносно невеликої спільноти людей, які живуть і діють в одному селі, містечку, вулиці або кварталі великого міста. За таких умов кожна дитина наочно сприймає турботу громади про неї і розуміє необхідність відповідальності за громадські справи.

Особливості громадської освіти обґрунтував американський педагог і соціолог Дж. Дьюї ще в середині ХХ ст. Він наголошував, що освіта має бути не підготовкою до життя, а самим життям. Громадська освіта стала поширеною

в західних країнах, особливо у США. Школа в умовах громадськості діє 24 години на добу і сприяє не лише освіті та вихованню дітей, а й справам дорослих. На її теренах формуються ділові зв'язки громадян, вона сприяє їх бізнесовим відносинам, благодійним справам, здійснюється взаємна підтримка і захист членів громади. До подібних справ постійно залучаються діти, на практиці усвідомлюючи свою причетність до громадського життя.

В Україні громадське виховання закладене конституційними положеннями про місцеве самоврядування. Оскільки воно не набуло стабільної практичної реалізації, то й шкільне виховання залишається далеким від демократичних засад. Отже, для розв'язання проблем громадської освіти в Україні потрібен ще час, бажання і наполегливість громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блюменкранц М. В поисках имени и лица / М. Блюменкранц // Вопросы философии. – 2007. - № 1. – С. 47–58.
2. Гоше М. Про модерне майбутнє європейської України / М. Гоше, С. Йосипенко // Філософська думка. – 2007. – № 6. – С. 64–73.
3. Гусман Д. Ответственность / Д. Гусман // Человек без границ. – 2008. – № 4. – С. 42–43.
4. Історія української школи і педагогіки : Хрестоматія / [уклад. : О.О. Любар]. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
5. Терещенко О. Управління системою громадянського виховання / О. Терещенко // Директор школи. Україна. – 2010. – № 5. – С. 44–57.
6. Філософія та концепція громадсько-зорієнтованої освіти // Директор школи. Україна. – 2008. – № 11. – С. 5–7.

РЕЗЮМЕ

М. А. Качуровский. Демократия и гражданское воспитание.

Учитывая опыт развития демократии в нашей стране, автор размышляет о причинах её несовершенства. Подчеркивается, что качество демократических основ зависит не столько от внешних факторов, сколько от личностных демократических убеждений граждан, что достаточно проблематично в индивидуализированном обществе. Выход с кризисного состояния заключается в создании системы гражданского образования. Непосредственно его формированием и развитием должны заниматься общественно-активные школы.

Ключевые слова: демократия, гражданское общество, гражданское воспитание, общественно ориентированное образование, общественно-активная школа.

SUMMARY

M. O. Kachurovsky. Democracy and civil up-bringing.

Taking into account the experience of democracy development in our country the author dwells upon the causes of its drawbacks. It is underlined that the quality of democratic bases depends mainly not upon the outer factors, but upon the personal

democratic persuasions of citizens, that is rather problematic in individualized society. To overcome the crisis we need to create a system of civil education. Publicly-active schools must be engaged in its forming and development directly.

Key words: *democracy, civil society, civil up-bringing, publicly oriented education, publicly-active school.*

УДК 159.922.6(075)

С. С. Бадюл

Одесская государственная академия
технического регулирования и качества

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ЭЛИТЫ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ТЕХНИЧЕСКОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

В статье рассмотрена проблема формирования интеллектуальной элиты в условиях высшего технического учебного заведения. Акцентировано внимание на факте потери современной Украиной национальной элиты. Целесообразно сосредоточить внимание современных педагогов, учебных, философов на укреплении условий для формирования интеллектуальной элиты среди молодежи высшего технического учебного заведения.

Ключевые слова: *элита, интеллектуальная элита, высшее образование, высшее техническое учебное заведение, философия, философия образования.*

Постановка проблемы. Модернизация образования призвана обеспечить равные возможности для доступа молодых людей к полноценному образованию, независимо от материального достатка семьи, места проживания, национальной принадлежности и состояния здоровья. При этом не менее важной задачей является выявление и целевая поддержка наиболее одаренных, талантливых детей и молодежи. В этих условиях становится все более очевидным, что формирование интеллектуальной элиты в условиях непрерывного образования приобретает особую значимость.

Появление повышенного интереса к интеллектуальной элите требует динамика меняющегося мирового сообщества. Приход информационной эпохи повлечет за собой изменения в приоритетах сознания и потребует от своих современников более качественного мышления. Если XX век был эпохой «восстания масс» и демократизации культуры, то наступающая эпоха с ее более жесткими требованиями к информационным технологиям станет эрой господства меритократии, «аристократии духа». При возрастании роли информации в жизни общества будет неизбежно возрастать и роль образования, дающего фундаментальные знания.

Становление идеи элитарного образования конца XX – начала XXI века должно стать таким же естественным и закономерным процессом, каким было омассовление образования в начале и на всем протяжении XX века. Смена этих парадигм как раз и отражает динамику общественного развития: все элитарное